

De hierboven aangehaalde artikelen zijn de enige die goed leesbaar zijn, omdat ze het geheel nog enigszins in zijn samenhang presenteren. De andere artikelen geven specialistische beschrijvingen over onderwerpen zoals het werken op onopengesneden vellen; de *littera hybrida*; een nieuw schrifttype; de kloosterbibliotheken van Brabant en Gelre; Lopsen te Leiden, Heer-Florenshuis te Deventer en Onze-Lieve-Vrouwenberg in IJsselstein. Deze artikelen gunnen de lezer een interessante blik in de keuken van de productie van handschriften, maar het vakjargon en de opbouw van de artikelen vormen ondanks de redactie toch een probleem voor de leesbaarheid. Desondanks valt er in deze bundel genoeg te genieten, zowel voor de kenner als voor de leek.

Ten slotte geeft deze bundel nog een verkorte weergave van de aangehaalde literatuur, een lijst van de opgenomen afbeeldingen, een register van de genoemde handschriften en een algemeen register.

Marc van Kuik

NIEUWE GESCHIEDENIS

M. van Tielhof, *De Hollandse graanhandel, 1470-1570. Koren op de Amsterdamse molen* (Dissertatie Leiden 1995, Hollandse historische reeks XXIII; 's-Gravenhage: Stichting Hollandse historische reeks, 1995, x + 282 blz., f59,-, ISBN 90 72627 15 6).

De graanhandel, gemeenlijk als 'de moedernegotie' van Holland bestempeld, mag dan al voor de zeventiende eeuw goed en voor de Middeleeuwen wat minder bekend zijn, de periode 1470-1570 is slechts erg oppervlakkig onderzocht. Dit Leidse proefschrift wil precies uitzoeken welke structurele verschuivingen zich daarbij in die periode voordeden en welke effecten zij hadden op de positie van Amsterdam als Europese graanmarkt. Als aanvangsdatum fungeert 1470, omdat rond die tijd bruikbaar kwantitatief bronnenmateriaal beschikbaar komt en omdat in 1474 met de beëindiging van het conflict tussen Holland en de Hanze de opbloei van de Baltische graanhandel mogelijk wordt. Het onderzoek loopt tot 1570, wanneer het begin van de Nederlandse Opstand een cesuur in de Baltische handel veroorzaakt. De dominante positie die Amsterdam zich ondertussen had uitgebouwd, blijft niettemin onaangetaast, maar zij is uit de literatuur over Hollands Gouden Eeuw voldoende bekend.

Een eerste deel overschouwt de diverse graangebieden waar Holland zich ging bevoorraden en de verschuivingen die zich daarbij voordeden. Omstreeks 1470 gaven Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, met het Seine- en Sommegebied, Kamerijk, Artesië, Henegouwen en Frans-Vlaanderen de toon aan. Rouen, Dieppe, St.-Valéry en Sint-Omaars, maar ook Gent en Antwerpen deden dienst als verzamelmarkten waar kopers uit Zuid-Holland, met Delft en Gouda vooraan, vooral tarwe gingen ophalen. In de jaren 1470-1497 viel, in hoofdzaak wegens de voortdurende vijandelijkheden tussen Frankrijk en de Nederlanden, die handel nagenoeg stil. De auteur hamert erop dat de aanvoer nadien hemam en dat hij pas in de jaren 1520 of nog later alle betekenis verloor. Vanaf 1521 brak telkens opnieuw de oorlog met Frankrijk uit, maar in de ogen van de auteur was het vooral de daling van de 'brutowinst' in de jaren 1530 en volgende die de Franse graanhandel onrendabel maakte. Bij gebrek aan voldoende seriële en statistische bronnen moet de auteur het verloop van die daling echter in het vage laten. Evenmin blijkt het mogelijk aan te geven in hoeverre in de jaren 1494-1520 en 1525-1527 het niveau van 1470 werd benaderd. Uit East-Anglia kwamen in sterk fluctuerende hoe-

veelheden gerst en mout naar Holland toe. Niet nader te bepalen hoeveelheden graan, vooral tarwe, vonden uit Zeeland, Utrecht en Gelre-Kleef-Gulik hun weg naar Dordrecht. De Duitse Bocht leverde zelf hoofdzakelijk haver, gerst en tarwe, maar kreeg tijdens de sluitingen van de Sont als doorvoer gebied van het Baltische graan een vitaal belang. Het graan uit het Balticum, voornamelijk rogge, had de Nederlanden al in de vijftiende eeuw bereikt, zeker in schaarstelijaren, maar die aanvoer nam in de loop van de zestiende eeuw sterk in omvang toe. Voor 1536 is de aangroei, weeral bij gebrek aan doorlopende statistische reeksen, niet op de voet te volgen. De beschikbare peiljaren afkomstig uit rekeningen van Danzig en de Sont suggereren onzes inziens op zijn minst een haast aanhoudende groei vanaf de late vijftiende eeuw tot rond het midden van de zestiende eeuw. Nadien schijnt de aanvoer zich te stabiliseren. Die langetermijnevolutie sluit natuurlijk niet het voorkomen uit van minder gunstige jaren als een gevolg van oorlogen en misoogsten. In diverse kwalitatieve bronnen duiken ze telkens weer op.

Deel II beschrijft en analyseert het ontstaan en de werking van de Amsterdamse graanstapel in de jaren 1540-1570. De stad profiteerde door haar ligging van het groeiende belang van de oosterse aanvoer, ook de Franse vijandigheden deerden haar minder dan de markten in de Scheldemonding, zeker na de Habsburgse machtsuitbreiding naar het Oosten onder Karel V. Holland slaagde er bovendien in zijn fiscale voordelen tegenover Zeeland, Antwerpen en Dordrecht te vrijwaren. Al bij het midden van de eeuw kon Amsterdam gelden als de centrale graanmarkt in de Nederlanden en vanaf het tweede kwart van de eeuw al maakte de stad zich op om als centrum van de doorvoerhandel van Baltisch graan naar het Westen te fungeren. Naast Hollandse kooplui en, niet te onderschatten, Hollandse schippers waren ook de Hanzeaten op de Amsterdamse markt bedrijvig. Zij lagen qua commerciële organisatie en techniek zeker niet op de Hollanders achter. Rond het midden van de eeuw pogde een aantal erg kapitaalkrachtige Antwerpse firma's in de Amsterdamse graanhandel binnen te dringen, maar het is hen nooit gelukt Amsterdam tot een voorhaven van Antwerpen te herleiden.

Het geheel is een genot om te lezen door de heldere en systematische opbouw en door een omzichtige betoogtrant die doelgericht de meest diverse bronnen uit binnen- en buitenland benut en kwantitatieve en kwalitatieve gegevens verbindt. Overzichtskaartjes, statistische tabellen en grafieken ondersteunen de uiteenzetting en bieden de lezer de nodige steun. In bijlagen en voetnoten worden de geboden cijfers nauwkeurig en kritisch toegelicht. De scherpzinnige interpretatie en analyse van de diverse tolrekeningen om de juiste aard en richting van de goederenstromen te vatten, zullen ook andere zoekers van nut zijn. Wie de overigens fraaie grafieken nauwkeurig wil lezen, zal echter moeite ondervinden om op de tijdsas de juiste jaren terug te vinden. Op kaart 1 is de situering van Rijsel vergeten. Een index van eigennamen zorgt voor een snelle raadpleegbaarheid van het boek.

Enig voorbehoud menen wij te moeten maken bij de passages over de 'brutowinst' in de graanhandel. Alle uitgekiende computerberekeningen ten spijt gaat het tenslotte over het prijsverschil in de aankoopgebieden en in Utrecht (niet Holland), uitgedrukt in zilvergewicht. Vóór 1531 is de zilverinhoud van de Utrechtse stuiver echter niet precies gekend. De prijsopnamen zijn in de vergeleken streken niet op dezelfde datum verricht; bovendien zou men strikt genomen bij de berekening van de brutowinst nog het tijdsverloop tussen aankoop en aankomst in Holland moeten incalculeren. Vooral zou men, maar dit is inderdaad een vrome wens, moeten kunnen rekening houden met de uitgaven voor vervoer, belastingen en andere transactiekosten. Ook een procentuele (bruto-)winstmarge is niet echt relevant. Voor de kooplui telt alleen de reële concrete winst die hij naargelang het aankoopgebied kan maken. Het is dan ook tekenend dat de handelsvolumes niet gevoelig schijnen te zijn voor de berekende 'brutowinst-cijfers'. In de handel op Danzig schijnt een afname ervan met circa tien procent tussen 1555 en 1565 (113) eerder gepaard te gaan met een verhoging van de scheepvaart (101). In de invoer van

uit Dowaaï zou een daling met minder dan tien procent de handel onrendabel maken (32-33)!

Met al het koren dat de auteur op de historische molen brengt, klinkt het allicht te veeleisend als men wat meer aandacht vraagt voor de vraagzijde in het hele proces. Slechts terloops wijst de auteur erop dat de overschakeling van Noord-Frankrijk naar het Balticum als bevoorrecht bevoorradingsgebied een uitwijken impliceert van tarwe naar rogge. Die versobering van het consumptiepatroon is natuurlijk de resultante van de bevolkingsgroei in Holland en de Nederlanden en van de door de inflatie afnemende koopkracht. Beide fenomenen, die in laatste instantie mede determinerend waren voor de evolutie van de Hollandse graanhandel en de Amsterdamse graanstapel, worden nauwelijks vermeld.

De graanconsumptie geschiedde niet alleen in de vorm van brood, maar ook in de vorm van bier, dat 'vloeibaar brood'. In die zin is het uitdrukken van het volume van het ingevoerde graan in de broodbehoeften van een populatie (71 en 229) ietwat misleidend. Men moet wel beseffen dat meer dan veertig procent van het geconsumeerde graan eigenlijk als bier gedronken werd. Naast de 208.000 viertel broodgranen verbruikte Antwerpen omstreeks 1557 32.400 viertel brouwtarwe, om van haver en gerst nog niet te spreken! Vanzelfsprekend doen die kritische bedenkingen niets af aan de grote waardering die deze verhandeling verdient. Zij is een substantiële bijdrage over de Hollandse graanhandel en de Amsterdamse stapelmarkt en een verrijking voor de economische geschiedenis der Nederlanden en West-Europa in de late Middeleeuwen en de zestiende eeuw.

R. van Uytven

F. Huisman, C. Santing, ed., *Medische geschiedenis in regionaal perspectief: Groningen 1500-1900* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschap LVI, Pantaleon reeks XXV; Rotterdam: Erasmus publishing, 1997, 184blz., f59,50, ISBN 90 5235 107 4).

De zeven artikelen van deze bundel, die eerder als lezing werden gepresenteerd tijdens het congres 'Medische geschiedenis in lokaal perspectief: Groningen 1500-1900' (op 9 oktober 1993 te Groningen gehouden), maken alle gebruik van het concept 'professionalisering', een begrip uit de beroepsociologie, in 1970 voor het eerst in de medische professie onderzocht door Eliot Freidson. Willem de Blécourt schrijft in 'De afstand tot de ander. Onbevoegde genezers op het Groningse platteland, tweede helft negentiende eeuw' (161-178): 'Professionalisering is zodoende een attenderend concept; het kan dienen ter selectie en structurering van historisch materiaal' en 'Het is noodzakelijk de, meestal grove, sociologische theorieën over medische professionalisering te confronteren met een gesitueerde historische praktijk' (162). In iets andere bewoordingen lees ik dit ook in het inleidend essay van Frank Huisman en Catrien Santing. Kort gezegd: men heeft de medische professionalisering willen nuanceren door toetsing aan een concrete situatie (de regio Groningen: ook als 'contrapunt op het hollandocentrisme', periode 1500-1900) en inzetten als structurering van de Gronings historisch-medische werkelijkheid.

Hoewel de professionalisering van de medicus zich natuurlijk alleen via omwegen laat reconstrueren, is men er in de artikelen goed in geslaagd de verschillende fasen ervan in concreto aan te wijzen. Men zou zich echter kunnen afvragen of de auteurs impliceren dat medische geschiedenis identiek is aan de professionalisering van de medicus. Dat meen ik uit het historiografisch exposé van de inleiding toch niet te kunnen opmaken. De oude medische geschiedschrijving bediende zich van een internalistisch perspectief, dat wil zeggen: de we-